

**ΟΥΔ' ΑΡΕΤΗ ΦΙΛΟΤΗΤΟΣ ΑΠΟΠΡΟΘΕΝ –
ANTYCZNY KOŚCIÓŁ WOBEC KRYZYSU
RZYMSKIEGO MAŁŻEŃSTWA**

Jarosław Nowaszczuk*

Wydział Teologiczny Uniwersytetu Szczecińskiego

Francuski historyk, Jérôme Carcopino, opisując antyczny świat pogan, zarzuca starożytnym Rzymianom, że zatracili zmysł rodzinny, bawili się związkami i kupczyli ślubami¹. Uczony usiłuje wyjaśnić, co sprawiło, że w Imperium Romanum, a zatem – jak się wówczas mówiło – w całym zamieszkałym świecie (*in orbe terrarum*), nastąpił kryzys wartości związanych z życiem domowym i małżeństwem, a rodzina (*familia*), jeden z głównych ideałów czasów republiki, przestała mieć

* Ks. dr hab. Jarosław Nowaszczuk prof. US: neolatynista, profesor nadzwyczajny w Katedrze Historii Kościoła i Patrologii Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Szczecińskiego, autor książek: *Miejsca wspólne łacińskich epitafiów epoki renesansu; Wierszowane epitafia łacińskie w Polsce epoki renesansu. Kompozycja. Antologia utworów; Difficillimum poematis genus. Jezuicka teoria epigramatu*. E-mail: jaroslaw.nowaszczuk@usz.edu.pl.

1 Zob. J. Carcopino, *Życie codzienne w Rzymie w okresie rozkwitu cesarstwa*, tłum. M. Pąckińska, Warszawa 1960, s. 114–122. Realia dotyczące rzymskiego małżeństwa i rodziny zostały opisane w wielu opracowaniach. Z dawniejszych można wskazać np.: *De cura domestica Romanorum* [...], Ph. L. Hanneken (red.), Typis J. D. Hampelii, Gissae Hassorum 1669; H. Kipping, *Antiquitatum Romanarum libri IV* [...], Ex Officina L. Strick, Frane Querae 1695, s. 485–502; G. Lehman, *Antiquitates Romanorum Domesticae* [...], Typis expressit G. Pätz, Numburgi 1867, cz. 1, s. 5–27. Na gruncie rodzimym zagadnienie zostało przedstawione w: O. Jurewicz, L. Winniczuk, *Starożytni Grecy i Rzymianie w życiu prywatnym i państwowym*, Warszawa 1973, s. 7–27; K. Kumaniecki, *Historia kultury starożytnej Grecji i Rzymu*, Warszawa 1988, s. 90–92, 396–398, 464–465; *Rodzina w starożytnym Rzymie*, red. J. Jundziłł, Bydgoszcz 1993. Wypis bieżącej bibliografii zagadnienia zawarto w: J. Evans Grubbs, *Women and the Law in the Roman Empire. A sourcebook on marriage, divorce and widowhood*, Routledge, London and New York 2002, s. 327–336; K. K. Hersch, *The Roman Wedding. Ritual and Meaning in Antiquity*, Cambridge 2010, s. 305–318; G. Nathan, *The Family in Late Antiquity. The rise of Christianity and the endurance of tradition*, London and New York 2002, s. 246–261.

tak istotne znaczenie jak było wcześniej². Badacz poddał ocenie rzeczywistość przełomu I i II wieku, jego charakterystyka dotyczy zatem okresu, w którym pojawia się i rozwija nowa religia – chrześcijaństwo. Wyznawcy Chrystusa znaleźli się w bardzo osobliwej sytuacji, ponieważ nauczanie ich Mistrza dotyczące małżeństwa kłóciło się wyraźnie z realiami codziennego życia. Obecne opracowanie, przygotowane na podstawie źródeł, ma na celu prezentację kilku głównych wątków, jakie pojawiają się w piśmiennictwie kościelnym, a dotyczą kwestii ludzkiej płciowości i małżeństwa. Uwagę skupiono zwłaszcza na wypowiedziach doktrynalnych z okresu przednicejskiego, dopełniając je tezami z wykładu wybranych Ojców Kościoła.

1. U źródeł doktryny i terminologii

W najbardziej pierwotnym chrześcijaństwie sprawa powszechnej demoralizacji obyczajów spotykała się z jednoznaczną oceną, o czym świadczą orzeczenia Trzeciego Synodu Apostolskiego³, znanego dziś pod nazwą Soboru Jerozolimskiego. Opowiada o nim 15 rozdział „Dziejów Apostolskich” (Ap 15,1–35). Kwestią, która stanowiła przedmiot dyskusji, było obrzezanie, jednak w orzeczeniu wysłanym do Antiochii znajduje się jasne wskazanie, że uczniowie Chrystusa nie mogą żyć w sposób nieprzyzwoity. W tej partii przesłania Apostołów, która znana jest pod nazwą klauzul Jakubowych, zwierzchnicy Kościoła napominają nawróconych z pogaństwa braci, by powstrzymali się od jedzenia pokarmów, które złożono bogom na ofiarę, od krwi, od mięsa zwierząt uduszonych i wreszcie – co jest istotne dla niniejszych analiz – od nierządu (Ap 15, 29)⁴. Nie jest to jedyny biblijny fragment, w którym zagadnienie rozwiązłości zostaje podjęte. Jak słusznie zauważa David F. Wright, na kartach Nowego Testamentu znaleźć można wiele ostrzeżeń przed rozpustą, ponieważ stanowiła ona problem zwłaszcza w środowisku nawróconych pogan⁵. Augustyn z Hippony dodaje, iż wskazania apostolskie dotyczące pokarmów wynikały z oczekiwań wiernych pochodzenia żydowskiego i choć miały one na celu zjednoczenie wspólnot, to wraz ze zmianą

2 J. Carcopino, *Życie*, dz. cyt., s. 95–113, 123.

3 Tak nazywa wydarzenie Jan Dominik Mansi, por. *Sacrorum Conciliorum nova et amplissima collectio* [...], J. D. Mansi (ed.), Expensis A. Zatta Veneti, Florentiae 1759, t. 1, kol. 23.

4 Wskazania Apostołów były szeroko komentowane w starożytności. Kilkadziesiąt tekstów z pism Ojców Kościoła i późniejszych dotyczących tego zagadnienia zawarto w: W. Burscough, *The Apostolical Decree at Jerusalem Proved to be Still in Force, Both from Scripture and Tradition* [...], Printed for Ch. Bowyer and L. Gilliver, London 1734, s. 53–64.

5 D. F. Wright, *Nierząd*, w: *Słownik wiedzy biblijnej*, red. M. Metzger, M. D. Coogan, konsult. wyd. W. Chrostowski, Warszawa 1996, s. 565.

powszechnych obyczajów uległy przedawnieniu⁶. Ostatnia dyspozycja – zakaz nierządu – pozostała jednak w mocy i – co wyjaśnia z kolei Severin Binius – znalazła się w orzeczeniu, ponieważ niektórzy z wiernych pochodzenia greckiego i rzymskiego uznawali, że wiarołomność jest niekiedy dopuszczalna⁷.

Zarówno w Dziejach Apostolskich, jak i w innych miejscach Biblii postawy sprzeczne z kościelną nauką o małżeństwie określano terminem πορνεία, który Hieronim ze Strydonu oddał w „Wulgacie” łacińskim słowem *fornicatio*⁸. Zgodnie z wykładnią „Słownika grecko-polskiego” Zofii Abramowiczówny pojęcie to stosuje się na opisanie nierządu, prostytucji, nieczystości, rozpusty i cudzołóstwa. Autorka zaznacza, że w użyciu metonimicznym wyraz oznacza także bałwochwalstwo⁹. Informacje te potwierdza w opracowaniu bliższym nam w czasie ks. Remigiusz Popowski. On także rozróżnia użycie zamienne od dosłownego. Informuje, iż w czasach pierwszych chrześcijan opisywano słowem πορνεία współżycie seksualne poza legalnym związkiem małżeńskim. Dorzuca też do katalogu leksemów podanych przez Abramowiczównę, takie polskie odpowiedniki jak rozwiązłość czy wszeteczeństwo¹⁰. U żadnego z wymienionych badaczy nie pojawia się natomiast termin porubstwo, który zastosował ks. Jakub Wujek, tłumacząc łacińską wersję klauzul Jakubowych na język ojczysty¹¹. Zgodnie z wykładnią Samuela Bogumiła Lindego pod tym staropolskim mianem kryje się nierząd z wolną kobietą, a także takie wynaturzenia pożycia seksualnego, jak współżycie pasierba z macochą, córki z ojcem, czy wreszcie kazirodztwo¹². Jak widać, semantyczny zakres wymienionych pojęć jest dość szeroki, gdyż stosowano je na opisanie różnorodnych postaw niezgodnych z biblijną wykładnią dotyczącą życia intymnego.

6 August, *Contr. Faust.* 32,13, w: Sanctus Aurelius Augustinus, *Opera omnia*, J. P. Migne (ed.), Excudebatur et venit apud J. P. Migne Editorem, Lutetiae Parisiorum 1865, t. 8 (*Patrologiae Cursus Completus, Series Latina* 42), kol. 504.

7 S. Binius, *Notae*, w: *Sacrorum*, dz. cyt., t. 1, kol. 25.

8 BSV Act 15, 29, por. Mth 19,9; Act 21,25; 1 Co 5,1; 6,13; 6,18; 2 Co 12,21; Gal 5,19; Eph 5,3; Col 3,5. Szczegółowy wypis pojawiających się w tekście Nowego Testamentu zastosowań terminu πορνεία można znaleźć w: W. F. Moulton A. S. Gaden H. K. Moulton, *Concordance to the Greek New Testament*, I. H. Marshall (ed.), London 2014, s. 922.

9 Z. Abramowiczówna, *Słownik grecko-polski*, Warszawa 1962, t. 3, s. 602.

10 R. Popowski, *Wielki słownik grecko-polski Nowego Testamentu*, Warszawa 1995, s. 516.

11 Zob. Dz 15,29, w: *Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu*, przekł. J. Wujek, wstęp S. Styś, Kraków 1962, s. 226.

12 S. B. Linde, *Słownik języka polskiego*, Lwów 1858, t. 4, s. 356.

2. Waga grzechów przeciw czystości

O sprawie nierządu mówią już najstarsze teksty patrystyczne pochodzące z końca I i początku II wieku po Chrystusie, chociaż zachowały się w mniejszej liczbie niż nauczanie późniejszych Ojców Kościoła. „Pierwsi świadkowie”, jak nazywa pisarzy poapostolskich ks. Marek Starowieyski, kierują do wspólnot wierzących bardzo zasadnicze i jasne wskazania¹³. W „Liście Barnaby” mowa jest o drodze światła (*via lucis*), autor formułuje nakazy na wzór dekalogu i stwierdza:

Οὐ πορνεύσεις, οὐ μοιχεύσεις, οὐ παιδοφθορεύσεις¹⁴.

Nie będziesz uprawiał nierządu. Nie będziesz dopuszczał się cudzołóstwa. Nie będziesz deprawował dzieci¹⁵.

Podobne stwierdzenie pojawia się jako *mandatum quartum* w „Pasterzu” Hermasa:

Φύλασε τὴν ἀγνείαν, καὶ μὴ ἀναβαινέτω ἐπὶ τὴν καρδίαν σου περὶ γυναικὸς ἀλλοτρίας, ἢ περὶ πορνείας τινός, ἢ περὶ τοιούτων ὀνομάτων· τοῦτο γὰρ ποιῶν ἀμαρτίαν μεγάλην ἐργάζῃ¹⁶.

Polecono ci – mówi – zachować czystość. Niech nie wstępuje w twoje serce pożądanie cudzej żony ani jakiegś rozpusty, ani żadnej innej niegodziwości. Pozwalając na to, popełniasz grzech wielki¹⁷.

Przekroczenie świątobliwego zalecenia jest w tym wypadku usankcjonowane moralnie. Określenie „wielki grzech” (*peccatum magnum*) będzie pojawiać się niejednokrotnie na opisanie wagi czynów sprzecznych z pielęgnowaną przez pierwotnych chrześcijan czystością. Swoiste potwierdzenie stanowi opinia Polikarpa ze Smyrny, jaką zawarł w „Epistula ad Philippenses”. Parafrazuje tam słowa św. Pawła z „Pierwszego Listu do Koryntian” i stwierdza, że wiarołomcy, ludzie rozpustni i mężczyźni współżyjący ze sobą nie odziedziczą królestwa Bożego¹⁸.

13 Sformułowanie zastosowano w tytule i w książce: *Pierwsi świadkowie. Wybór najstarszych pism chrześcijańskich*, tłum. A. Świderkówna, opr. ks. M. Starowieyski, Kraków 1985.

14 *Barnabae Epistola XIX*, 4, w: S. Ignatii Martyris, *Epistulae Genuinae* [...]; S. Barnabae *Epistola*, Typis I. Gellibrand et R. Sollers, Londini 1680, s. 249.

15 Tłumaczenie własne.

16 Hermae, *Pastor XXIX*, 1, w: *Patrum Apostolicorum Opera* [...]; A. R. M. Dressel (ed.), J. C. Hinrichs Bibliopola, Lipsiae 1863, s. 447.

17 Hermas, *Pasterz*, w: *Ojcowie Apostolscy*, tłum. i przyp. A. Świderkówna, wstęp i oprac. ks. W. Myszor, Warszawa 1990, s. 155.

18 Polycarpus Smyrnensis, *Epistola ad Philippenses V*, 3, w: *Patrum Apostolicorum*, dz. cyt., s. 383.

Ojcowie Apostolscy, idąc za nauczaniem Biblii, widzieli zatem w nierządzie nie tylko coś sprzecznego z religijnym stylem życia, lecz wykroczenie tak wysokiego rzędu, że pozbawiało ono szansy na zbawienie. Potwierdzają to pisma innych autorytetów pierwotnego chrześcijaństwa. I tak w pseudoklementyńskiej „Epistula prima ad Iacobum fratrem Domini” autor przestrzega wiernych przed nierządem (*fornicatio*), upatrując pod tą nazwą przede wszystkim cudzołóstwa (*adulterium*). Opisuje je jako skazę (*labes*) i najgorszą truciznę (*venenum pessimum*). Stwierdza wreszcie, że wiarołomstwo znajduje się pośród najcięższych grzechów i zajmuje drugie miejsce zaraz po odrzuceniu Boga¹⁹. Papież Pius I dopowiada, iż jest ono bliskie świętokradztwu (*sacrilegium*)²⁰. „List do Jakuba” w dalszym wywodzie zachęca duchownych do troski o Kościół, lecz ostatecznie wraca do kwestii nierządu, określając go ciężkim grzechem (*grave crimen*) i najbardziej zgubną postacią zła (*cunctis malis perniciosius*). Deprawacja przyjmuje wiele postaci – dodaje autor – lecz najpowszechniejsza forma polega na tym, że mężczyzna nie poprzestaje na związku z żoną albo przeciwnie, kobieta nie dochowuje wiary mężowi²¹.

3. Natura a prawo stanowione

W opinii papieża Klemensa I, którą znamy dzięki świadectwu patriarchy Konstantynopola Mikołaja, monogamia jest zgodna z naturą, natomiast bigamia stoi w sprzeczności z nakazami prawa. Związek z trzema kobietami (*trigamia*) to znak rozpusty (*intemperantia*), jawny nierząd (*fornicatio*) i rozpasanie (*incontinentia*)²². Jak widać, podstawą do oceny życia małżeńskiego jest przede wszystkim natura oraz zasady prawa stanowionego – są to dwie sfery, punkty odniesienia, które dla antycznego Kościoła stanowiły kanwę osądu związków międzyludzkich. Widać to jasno w „Konstytucjach Apostolskich”, gdzie mowa o pedofilii,

19 [Clemens Papa I], *Epistula ad Iacobum fratrem Domini*, w: *Sacrorum*, dz. cyt., t. 1, kol. 93–94: *Ne forte ergo fornicationis labes, occasione accepta, tamquam venenum pessimum serpat in vobis, cavere et antevenire necessarium est, ne quod in vobis adulterii occultum coalescat incendium. Et quid in omnibus peccatis adulterio gravius? Secundum namque in poenis obtinet locum, quoniam quidem primum illi habent, qui aberrant a Deo, etiam si sobrie vixerint.* Wersja łacińsko-grecka, zob. tamże, t. 1, kol. 115–116.

20 Pius Papa I, *Epistola II Italicis directa*, w: *Sacrorum*, dz. cyt., t. 1, kol. 675.

21 [Clemens Papa I], *Epistula...*, w: *Sacrorum*, dz. cyt., t. 1, kol. 94: *Valde enim apud Deum grave crimen ducitur fornicatio, cuius species sunt quidem plures, sicut vobis et ipse Clemens diligenter exponet. Verumtamen prima species adulterii est, virum propria uxore solummodo non esse contentum, et mulierem non proprio tantum servare se viro.* Wersja łacińsko-grecka, zob. tamże, t. 1, kol. 117–118.

22 *Ex epistola Nicolai patriarchae CP. inserte synodo Constantinop. ann. 891 habitae [...]*, w: *Sacrorum*, dz. cyt., t. 1, kol. 235.

cudzołóstwie i nierządzie (*De amore puerorum, adulterio et fornicatione*). Padają tam następujące słowa:

At vero non est voluntate Dei facta illa contra naturam nefaria coniunctio, aut illa contra legem, quae inimica Deo est: contra naturam enim est illa Sodomitarum, et corpus cum bestiis miscentium flagitiosa libido, contra legem vero adulterium, et scortatio, ex quibus libidinibus, in illis quidem impietas est, in his vero iniustitia, et denique peccatum: neutrum vero genus evadit impunitum secundum propriam dispositionem²³.

A przecież nie z woli Boga zaistniało to niegodziwe współzycie godzące w naturę, podobnie jak i to sprzeczne z nakazami prawa, które jest wrogiem Bogu. Przeciw naturze jest bowiem [współzycie] osób tej samej płci i bezecna żądza tych, którzy odbywają stosunek płciowy ze zwierzętami. Niezgodne z prawem [jest] zaś cudzołóstwo i rozpusta. Spośród tych żądz pierwsze są bezbożne, drugie natomiast nieprawe, a w końcu grzeszne. Żaden zaś ich rodzaj nie pozostanie bez kary, stosownie do swej wagi²⁴.

W niewielkim tekście, który przytoczono, znajdujemy wszystkie wskazane dotychczas wątki. Pojawia się zatem rozróżnienie na występki przeciw naturze i przeciw prawu. Dla uzmysłowienia, o jakie wykroczenia chodzi, autor podaje po dwa przykłady dla każdej sfery. Wskazuje, w czym tkwi niewłaściwość postaw i w końcu rozpatruje sprawę w kategorii grzechu oraz kary. Przekonanie, iż cudzołóstwo i rozpusta jako wykroczenia przeciw prawu to niesprawiedliwość (*iniustitia*) wydaje się oczywiste. Tekst „Konstytucji Apostolskich” uściśla zresztą, że *adulterium* dokonuje się zawsze ze szkodą innych, zwłaszcza małżonków i dzieci. Rozpusta z kolei to działanie przeciw swojemu własnemu ciału, które nie wydaje potomstwa, lecz goni za rozkoszą²⁵. O tym, że nie wszyscy albo nie od razu zawierali małżeństwo świadczyć mogą słowa papieża Ewarysta (+109), który w liście do biskupów Afryki podkreśla znaczenie legalnie zawartego związku, a inne formy pożycia uznaje za cudzołóstwa (*adulteria*), konkubiny (*contubernia*), przejawy rozwiązłości (*stupra*) i nierządu (*fornicationes*)²⁶.

W nauczaniu św. Pawła można dostrzec przekonanie, że postawy *contra naturam* są bezbożnością (*impietas*) – w „Liście do Rzymian” zaznacza on, że homoseksualizm to następstwo odrzucenia Boga (Rz 1,21–27), gdyż cały wywód Apostoła Narodów dotyczy pogan. Inaczej jest jednak w „Konstytucjach Apostolskich”, które miały warunkować życie wierzących, a pokazują, że rozpowszechnione wśród pogan praktyki seksualne, wpływały w jakimś stopniu także na wspólnoty wierzących. Na potwierdzenie tego można przywołać zwłaszcza orze-

23 *Constitutiones Sanctorum Apostolorum* VI, 27, w: *Sacrorum*, dz. cyt., t. 1, kol. 479.

24 Tłumaczenie własne.

25 *Constitutiones Sanctorum Apostolorum* VI, 27, w: *Sacrorum*, dz. cyt., t. 1, kol. 479.

26 Evaristus Papa, *Epistola I ad omnes episcopos Africanos*, w: *Sacrorum*, dz. cyt., t. 1, kol. 624.

czenia synodów, odbywających się w pierwszych dziesięcioleciach IV wieku²⁷. Już same tytuły kolejnych kanonów pokazują spektrum problemów, z którymi musiał mierzyć się Kościół jeszcze podczas prześladowań i zaraz po uzyskaniu statusu *religio licita*. Na synodzie w Elwirze, który Jan Dominik Mansi datuje na rok 305 po Chrystusie²⁸, w obrębie 81 kanonów znalazło się aż 30 takich, które dotyczą pożycia małżeńskiego i wykroczeń w dziedzinie seksualnej²⁹. Zaledwie kilka ma charakter normy pozytywnej. W tej grupie można wskazać orzeczenie 15, które zaleca, by chrześcijanki nie zawierały związków z poganami³⁰. Kolejny paragraf rozszerza tę zasadę i zakazem obejmuje heretyków i Żydów. Wprowadza przy tym restrykcje dla rodziców, którzy przystaliby na takie zaślubiny³¹. Podobny schemat ma przepis 67, zgodnie z którym wierzące niewiasty nie powinny wiązać się z aktorami i fryzjerami³². Formę normatywnej dyspozycji ma też kanon 27, w którym zaleca się duchownym, by poza siostrą albo zakonnicą nie trzymali przy sobie żadnej innej kobiety³³. Co więcej, paragraf 33 nakazuje, by duchowni zrezygnowali z pożycia małżeńskiego, nawet jeśli już wcześniej zawarli związek³⁴. Postać pozytywnej reguły prawnej otrzymał też ustęp 44, w którym zaleca się jak najszybsze przyjęcie do wspólnoty Kościoła pogańskich prostytutek, które prze-

-
- 27 Kanony wybranych synodów tego okresu opublikowano w tłumaczeniu na język polski w: *Źródła duchowości małżeńskiej*. III. Magisterium Kościoła Katolickiego. 1. Synod w Elwirze – Leon XIII (306–1879), red. o. K. Lubowicki OMI, Kraków 2012, s. 53–76.
- 28 Redaktorzy zbioru orzeczeń doktrynalnych Kościoła stwierdzają, że data synodu jest trudna do ustalenia. Przyjmują, że mógł on mieć miejsce pomiędzy rokiem 300 a 303. Zob. *Breviarium Fidei*, red. ks. I. Bokwa, opr. ks. I. Bokwa, ks. T. Gacia, ks. S. Laskowski, ks. H. Wójtowicz, Poznań 2007, s. 29.
- 29 Zob. *Concilium Eliberitanum*, w: *Sacrorum*, dz. cyt., t. 2, kol. 1–19. W dalszej części pracy na oznaczenie tego synodu będzie stosowany skrót *CE*.
- 30 *XV. De coniugio eorum, qui ex gentilitate veniunt*, w: *CE*, t. 2, kol. 8.
- 31 *XVI. De puellis fidelibus, ne infidelibus coniungantur*, w: *CE*, t. 2, kol. 8. Synod w Arle z czasów Konstantyna Wielkiego nakłada natomiast sankcję karną na zaślubioną kobietę, zob. *Canon XI. De puellis quae gentilibus iunguntur*, w: *Synodus Episcoporum Arelatensis*, w: *Sacrorum*, dz. cyt., t. 2, kol. 472, 475. O tym, że ocena moralna związków z poganami zmieniała się na przestrzeni czasu, przekonuje wywód św. Augustyna (August, *De fide et operibus* XIX, 35, w: Sanctus Aurelius Augustinus, *Opera omnia* ..., (Lutetiae Parisiorum 1865), t. 6 (*Patrologiae Cursus Completus, Series Latina* 40), kol. 220–221: [...] *beatus Cyprianus in epistola De lapsis, cum deplorando et arguendo multa commemoraret, quibus merito dicit indignationem Dei fuisse commotam, ut intolerabili persecutione Ecclesiam suam sineret flagellari, haec ibi omnino non nominat: cum etiam illud non taceat, et ad eosdem mores malos pertinere confirmet, iungere cum infidelibus vinculum matrimonii, nihil aliud esse asserens, quam prostituere gentilibus membra Christi: quae nostris temporibus iam non putantur esse peccata [...]*).
- 32 *LXVII. De coniugio catechumenaefeminae*, w: *CE*, t. 2, kol. 16.
- 33 *XXVII. De clericis, ut extraneas feminas in domo non habeant*, w: *CE*, t. 2, kol. 10.
- 34 *XXXIII. De episcopis et ministris, ut ab uxoribus se abstineant*, w: *CE*, t. 2, kol. 11.

szły nawrócenie³⁵. Wszystkie pozostałe kanony mają charakter restrykcyjny. Można przyjąć z dużym prawdopodobieństwem, że dotyczyły realnych przypadków, a zatem konkretnych wykroczeń popełnionych przez wiernych. Nie tworzono by zapewne jednolitych norm postępowania dla sytuacji, które nie miałyby miejsca.

5. Katalog wykroczeń

Największą grupę wśród orzeczeń związanych z życiem rodzinnym stanowią te, które mają za przedmiot rozpad związków i seksualne kontakty pozamałżeńskie. Kanony jasno precyzują, co należy robić, gdy kobiety bez racji porzucają swych mężów i wiążą się z innymi partnerami³⁶. Zostaje wyjaśnione, jak postąpić, gdy niewiasta opuszcza swego męża chrześcijanina z powodu zdrady, jakiej się dopuścił, ale także gdy mężczyzna jest odpowiedzialny za rozstanie³⁷. Synod odnosi się w szczególności do różnych postaci i następstw cudzołóstwa. W orzeczeniach jest zatem mowa o stosunkach przedślubnych i zdradach małżeńskich³⁸. Ocena poszczególnej sytuacji zależna jest od tego czy było to zdarzenie jednostkowe, czy też utrwalona postawa życiowa³⁹; czy dokonano się za wiedzą współmałżonka⁴⁰; czy były to kontakty z ludźmi spoza wspólnoty wierzących⁴¹; czy dotyczyło wdów, konsekrowanych dziewic, duchownych⁴². Kanony odnoszą się też do sytuacji, gdy dziecko poczęte ze współżycia pozamałżeńskiego zostaje pozbawione życia⁴³. Ta sama sprawa została podjęta także na synodzie biskupów Wschodu

35 *XLIV. De meretricibus paganis, si convertantur*, w: *CE*, t. 2, kol. 13.

36 *VIII. De feminis quae relictis viris suis aliis nubunt*, w: *CE*, t. 2, kol. 7.

37 *IX. De feminis quae adulteros maritos relinquunt et aliis nubunt*, w: *CE*, t. 2, kol. 7; *X. De relictis catechumeni, si alterum duxerit*, w: *CE*, t. 2, kol. 7.

38 *XIV. De virginibus saecularibus, si moechaverint*, w: *CE*, t. 2, kol. 8; *XXXI. De adolescentibus qui post lavacrum moechati sunt*, w: *CE*, t. 2, kol. 10–11; *XLVII. De eo qui uxorem habens saepius moechatur*, w: *CE*, t. 2, kol. 13.

39 *LXIX. De viris coniugatis, postea in adulterium lapsis*, w: *CE*, t. 2, kol. 17; *LXIV. De feminis quae usque ad mortem cum alienis viris adulterant*, w: *CE*, t. 2, kol. 16; por. *VII. De poenitentibus moechiae, si rursus moechaverint*, w: *CE*, t. 2, kol. 7.

40 *LXX. De feminis quae consciis maritis adulterant*, w: *CE*, t. 2, kol. 17.

41 *LXXVIII. De fidelibus coniugatis, si cum Iudaea vel gentili moechaverint*, w: *CE*, t. 2, kol. 18.

42 *LXXII. De viduis moechis, si eundem postea maritum duxerint*, w: *CE*, t. 2, kol. 17; *XIII. De virginibus Deo sacratis, si adulteraverint*, w: *CE*, t. 2, kol. 8; *XIX. De sacerdotibus et ministris, si moechaverunt*, w: *CE*, t. 2, kol. 9; por. *LXV. De adulteris uxoribus clericorum*, w: *CE*, t. 2, kol. 16.

43 *LXIII. De uxoribus, quae filios ex adulterio necant*, w: *CE*, t. 2, kol. 16; *LXVIII. De catechumena adultera, quae filium necat*, w: *CE*, t. 2, kol. 17.

w Ancyrze w 314 roku⁴⁴. Ojcowie synodu w Elwirze poświęcili ponadto uwagę zrywaniu zaręczyn przez rodziców i okolicznościom, w jakich może być to usprawiedliwione⁴⁵. Dokonano też oceny przypadków wiązania się z siostrą żony po jej śmierci oraz pożycia z pasierbicą⁴⁶. Osobne kanony poświęcono stręczycielstwu i pedofilii⁴⁷. Wspomniany Synod w Ancyrze podejmuje obok tych wątków także kwestię zoofilii i kontaktów homoseksualnych⁴⁸. Niektóre wskazane już kwestie omawiano również na synodzie w Neocezarei (314)⁴⁹ i także podczas walnego spotkania biskupów wolnego już chrześcijaństwa podjęto wybrane kwestie z omawianej tu dziedziny. Co może zaskakiwać, pierwszy kanon słynnego przede wszystkim z rozstrzygnięć dogmatycznych Soboru Nicejskiego (325) nosi tytuł *Περὶ τῶν εὐνουχιζόντων ἑαυτοὺς καὶ περὶ τῶν παρ' ἄλλων τοῦτο πασχόντων*⁵⁰. Jak informuje polski wydawca tekstu, idąc zresztą za Euzebiuszem z Cezarei, kwestia kastratów była przedmiotem dyskusji już na Synodzie w Aleksandrii (230), a wszystko za sprawą samookaleczenia Orygenes⁵¹. Sto lat później problem nie został jeszcze rozwiązany, skoro odniesiono się do niego zaraz w pierwszych ustaleniach spotkania. Pewne wyjaśnienie dla całej sytuacji przynosi re-

44 *XX. De his, quae partus suos ex fornicatione diversis modis interimunt*, w: *Concilium Ancyrannum (Ex interpretatione Dionysii Exigui)*, w: *Sacrorum*, dz. cyt., t. 2, kol. 526. W innych wersjach orzeczeń jest to kanon 21, por. *Concilium, dz. cyt.*, t. 2, kol. 519. Na oznaczenie synodu w dalszym wywodzie zostanie zastosowany skrót *CA*.

45 *LIV. De parentibus qui fidem sponsaliorum frangunt*, w: *CE*, t. 2, kol. 14. O tym, że zrywanie zaręczyn było istotnym problemem w czasach antycznych, przekonuje dekret papieża Euzebiusza (+310). Dokument uznaje oddanie dziewczyny innemu mężczyźnie niż narzeczonemu za niegodne. Pozwala natomiast kobiecie zrezygnować z małżeństwa, jeśli zechce wstąpić do zakonu, zob. Eusebius Pp., *Decretum primum. Desponsata puella non prohibetur monasterium eligere*, w: *Sacrorum*, dz. cyt., t. 2, kol. 425.

46 *LXI. De his qui duabus sororibus copulantur*, w: *CE*, t. 2, kol. 15–16; *LXVI. De his qui privignas suas ducunt*, w: *CE*, t. 2, kol. 16.

47 *XII. De mulieribus quae lenocinium fecerint*, w: *CE*, t. 2, kol. 7–8; *LXXI. De stupratoribus puerorum*, w: *CE*, t. 2, kol. 17.

48 *XV. De his, qui fornicantur irrationabiliter, id est, qui miscentur pecoribus, aut cum masculis polluuntur*, w: *CA (Ex interpretatione Dionysii Exigui)*, t. 2, kol. 525–526. *XVI. De his, qui in pecudes vel in masculos, aut olim polluti sunt, aut hactenus hoc vitio tabescunt*, w: *CA (Ex interpretatione Dionysii Exigui)*, t. 2, kol. 526. W innych wersjach orzeczenie mieści się w kanonie 16 i 17, por. *CA*, t. 2, kol. 518–519; *CA (Ex interpretatione Isidori Mercatoris)*, t. 2, kol. 532–533.

49 *I. De presbyteris, qui uxorem acceperunt, fornicati sunt; II. De his, quae duobus fratribus nupsierint, vel duas sorores acceperint uxores; III. De multinubis; IV. De his, qui proponentes fornicari, vetantur; VIII. De his, qui mulieribus adulteris iuncti sunt*, w: *Concilium Neocaesarense*, w: *Sacrorum*, dz. cyt., t. 2, kol. 543–544.

50 *Canon I*, w: *Sobór Nicejski*, w: *Dokumenty soborów powszechnych*, oprac. ks. A. Baron ks. H. Pietras, Kraków 2002, t. 1, s. 26–27.

51 *Zob. Przypis 5*, w: tamże, s. 27.

lacja Rufina z Akwilei, który, streszczając poszczególne postanowienia soboru, zaznacza, iż akty autoagresji były na ogół wywołane niemożnością zapanowania nad popędem seksualnym (*impatientia libidinis*)⁵². Inni autorzy zwracają uwagę, że orzeczenie stanowiło odpowiedź na skandal wywołany przez prezbitera Leontiusa⁵³. Ten – zgodnie z tym, co pisze Atanazy Wielki – związał się z dziewczyną o imieniu Eustolio. Kiedy został upomniany przez biskupa, dokonał autokastracji, by móc nadal mieszkać z kobietą⁵⁴. To wzmogło jeszcze napięcie we wspólnocie kościelnej, do której należał, ostatecznie został zdjęty z urzędu⁵⁵.

6. Ścieżki naprawy

Katalog wykroczeń, do jakich odnoszą się ojcowie synodalni, może burzyć nieco uwznioślone wyobrażenie o chrześcijanach epoki antyku. Warto jednak podkreślić, że źródła, do których się odniesiono, to dokumenty przygotowane w celu naprawy sytuacji. Bezsprzecznie wykazują, iż pierwotna wspólnota nie pozostawała wobec kwestii moralnych obojętna, a co więcej, starała się znaleźć drogi, by doprowadzić wyznawców do tej miary wielkości, jakiej oczekuje Ewangelia. Jedną z metod było wierne przestrzeganie dyscypliny kościelnej. Orzeczenia wyraźnie precyzują, jakie konsekwencje wiążą się z wykroczeniami przeciwko czystości. Kanon 30 Synodu w Elwirze podaje na przykład, że subdiakonami nie mogą zostać ludzie, którzy popełnili cudzołóstwo⁵⁶. Tę samą myśl zawierają „Konstytucje Apostolskie”, gdzie zaleca się, by do stanu duchownego nie wciągać nikogo, kto dopuścił się nierządu albo wiarołomstwa⁵⁷. Jeśli występki dotyczyły wyświę-

52 Ruffinus Aquileiensis, *Historiae Ecclesiasticae libri duo* I, 6, w: *Patrologiae*, dz. cyt., t. 21, kol. 473.

53 C. Baronius, *Annales Ecclesiastici*, Ex Typographia Torneriana, Romae 1592, t. 3, s. 299; J. Cabassutius, *Notitia Ecclesiastica Historiarum, Conciliorum et Canonum* [...], Apud Anissonios et J. Posuel, Lugduni 1680, s. 106; A. Constantinus a Castrovillare, *De Canonibus Apostolorum dissertatio unica*, Typis J. J. Komarek Bohemi, Romae 1697, s. 306; L. A. Muratorius, *Anecdota Graeca*, Apud J. Manfrè, Patavii 1709; s. 224; *Notanda circa Nicaenos Canones*, w: P. Annatus, *Apparatus ad positivam Theologiam methodicus* [...], Ex Typographia Balleoniana, Venetiis 1744, t. 2, s. 33.

54 Zwyczaj zamieszkiwania duchownego z kobietą był piętnowany już przez wcześniejsze synody. Problem był na tyle istotny, że wspomina o nim święty Hieronim, zob. ks. A. Baron, *Kobieta w świadectwach Kościoła starożytnego*, w: *Kobieta w Kościele: materiały z sesji ekumenicznej zorganizowanej przez Międzywydziałowy Instytut Ekumenii i Dialogu Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II w Krakowie oraz Oddział Krakowski Polskiej Rady Ekumenicznej 18 listopada 2008 roku*, red. Ł. Kamykowski, Z. J. Kijas, A. Napiórkowski, Kraków 2011, s. 33.

55 Athanasius, *Apologia de fuga sua* 26, w: *Patrologiae*, dz. cyt., t. 25, kol. 677–678.

56 XXX. *De his qui post lavacrum moechaverint, ne subdiacones fiant*, w: *CE*, t. 2, kol. 10.

57 *Constitutiones Sanctorum Apostolorum* LX, w: *Sacrorum*, dz. cyt., t. 1, kol. 41–42.

conych już biskupów, prezbiterów lub diakonów, zostawali pozbawieni swych funkcji⁵⁸. W odniesieniu do wiernych świeckich konsekwencje dotyczyły przede wszystkim życia sakramentalnego. Synod w Elwirze nakłada na nich jeden tylko rodzaj kary, a jest nim zakaz przyjmowania komunii świętej. Kanony precyzują, jak długo ma trwać okres wyłączenia z życia wspólnoty. Czas trwania okresu ekspiacji był oczywiście warunkowany wagą popełnionego grzechu. I tak nawet u kresu życia odmawiano komunii świętej duchownym, którzy sprzeniewierzyli się ślubowi czystości⁵⁹. Z podobną karą musieli się oni liczyć, jeśli godzili się na cudzołóstwo swych żon i nie oddalili ich z powodu wiarołomstwa. W kanonie wskazano też rację tak surowej sankcji. Zostaje tam powiedziane, że nie można godzić się na to, by ci, którzy mają być przykładem właściwego postępowania (*exemplum bonae conversationis*), stawali się nauczycielami występku (*magisteria scelerum*)⁶⁰. W wypadku gdy wykroczenie dotyczyło wiernych świeckich, stosowano podobne kary. Jeśli jednak mąż porzucił żonę na skutek jej deprawacji, mógł wrócić do Kościoła po dziesięciu latach⁶¹. Podobny okres ekspiacji wyznaczano dla kobiety, która długo żyła w cudzołóstwie, ale ostatecznie opuściła konkubenta. Jeśli jednak pozostała przy nim, odmawiano jej komunii nawet w godzinie śmierci⁶². Podobnie traktowano wdowę, która współżyła z jednym mężczyzną, a ostatecznie związała się z innym. Jeśli był to jednak wyznawca Chrystusa, wówczas mogła wrócić do Kościoła po dziesięciu latach⁶³. Nie widziano natomiast dróg podobnej rekonyliacji dla kobiet, które zabiły dziecko zrodzone na skutek pożycia pozamałżeńskiego, mężczyzn wiążących się z pasierbicami oraz pedofilii⁶⁴. Za jednostkowy wypadek zdrady małżeńskiej należało podjąć pięcioletnią pokutę⁶⁵. Jeśli ktoś dopuszczał się tego wykroczenia częściej, mógł otrzymać komunię dopiero w godzinie śmierci⁶⁶. Młodzi chrześcijanie, którzy mieli stosunek przedślubny, ale pobrali się później, zobowiązani byli podjąć wyznaczoną przez biskupa praktykę ascetyczną⁶⁷.

58 *Constitutiones Sanctorum Apostolorum* XXIV, w: *Sacrorum*, dz. cyt., t. 1, kol. 33–34.

59 *XIX. De sacerdotibus*, dz. cyt., t. 2, kol. 9.

60 *LXV. De adulteris*, dz. cyt., t. 2, kol. 16.

61 *LXX. De feminis*, dz. cyt., t. 2, kol. 17.

62 *LXIV. Tamże*, t. 2, kol. 16.

63 *LXXII. De viduis*, dz. cyt., t. 2, kol. 17.

64 *LXIII. De uxoris*, dz. cyt., t. 2, kol. 16; *LXVI. De his qui privignas*, dz. cyt., t. 2, kol. 16; *LXXI. De stupratoribus*, dz. cyt., t. 2, kol. 17.

65 *LXIX. De viris*, dz. cyt., t. 2, kol. 17.

66 *XLVII. De eo qui*, dz. cyt., t. 2, kol. 13.

67 *XXXI. De adolescentibus*, dz. cyt., w: *CE*, t. 2, kol. 10–11.

Obok kar, pośród których stosowano przede wszystkim wykluczenie z życia sakramentalnego Kościoła, nakładano na wiernych pokutę za popełnione grzechy. To ona stanowiła kolejny sposób naprawy życia dla pierwotnych chrześcijan. Ponieważ miała postać *exomologesis*, a zatem rytu publicznego (*sollemnis poenitentiae ritus*), była sankcją nader dokuczliwą⁶⁸. Synod w Ancyrze, wyznacza różnorodne okresy pokutne dla poszczególnych grzechów, co pokazuje poniższa tabela.

Tabela 1. Wykroczenia i właściwe im okresy pokutne.

Numer kanonu	Wykroczenie	Długość okresu pokuty
Kanon XV*	Pojedyncze wypadki zoofilii i związków homoseksualnych	Dla ludzi, którzy nie osiągnęli jeszcze 20 roku życia: – 15 lat przed zezwoleniem na uczestnictwo w modlitwach – po kolejnych 5 latach pozwolenie na uczestnictwo we mszy świętej Dla tych, którzy przekroczyli 20 rok życia i są żonaci: – 25 lat przed zezwoleniem na uczestnictwo w modlitwach – po kolejnych 5 latach pozwolenie na uczestnictwo we mszy świętej Dla tych, którzy przekroczyli 50 rok życia i są żonaci: – otrzymają łaskę u schyłku życia
Kanon XVI**	Trwanie w zoofilii i związkach homoseksualnych	Mają się modlić w grupie opętanych
Kanon XIX***	Związek z kobietą, która popełniła cudzołóstwo lub cudzołóstwo mężczyzny	7 lat pokuty zgodnie z jej stopniami
Kanon XX****	Zabicie dziecka poczętego z nierządu	Najstarsza tradycja wyłącza je z Kościoła do końca życia. Synod postanawia działać łagodniej i wyznacza 10 lat pokuty zgodnie z jej stopniami
Kanon XXIV*****	Współżycie z siostrą narzeczonej, na skutek czego ta ostatnia popełniła samobójstwo. Współwinni przez zatajenie tego faktu	10 lat pokuty zgodnie z jej stopniami

* XV. *De his, qui fornicantur*, dz. cyt., t. 2, kol. 525–526.

** XVI. *De his, qui in pecudes*, dz. cyt., t. 2, kol. 526.

*** XIX. *De his, qui adulteras habent uxores, vel si ipsi adulteri comprobentur*, w: *CA (Ex interpretatione Dionysii Exigui)*, t. 2, kol. 526.

**** XX. *De his, quae partus suos*, dz. cyt., t. 2, kol. 526.

***** XXIV. *De eo qui sororem sponsae suae vitiauit, vel virginum corruptionibus conscii sunt*, w: *CA (Ex interpretatione Isidori Mercatoris)*, t. 2, kol. 528.

68 Zob. C. Blascius, *Dissertatio* [...], A. J. Binterim (tł.), Sumptibus S. Müller, Moguntiae 1822, s. 36; C. Kozma de Papi, *Liturgica Sacra Catholica* [...], Typis ac Sumptibus G. J. Manz, Ratisbonae 1863, s. 246–255.

W niektórych orzeczeniach zostaje powiedziane, że pokutnicy winni dokończyć aktu ekspiacji zgodnie z biegiem tak zwanych stopni (*gradus poenitentiae*)⁶⁹. Pisma św. Bazylego potwierdzają istnienie konkretnych periodów w pełnieniu ascezy. Uświadamiają także, że nie były to zawsze identyczne okresy⁷⁰ i podobnie, jak w sentencjach synodalnych, długość ich trwania warunkowano wagą dopełnionego grzechu.

Praktyki ekspiacyjne stanowiły odpowiedź na zmieniające się realia życia i właściwy dla epoki sposób postrzegania świata oraz myślenia. Ten zaś doznawał stopniowej chrystianizacji poprzez katechezę. Wykład doktryny wiary można uznać za trzecią istotną metodę naprawy instytucji małżeństwa. Nauczanie Ojców Kościoła w tej kwestii było już przedmiotem wielu publikacji⁷¹. Co istotne, po Soborze Nicejskim I pojawiają się w większej liczbie teksty, w których pisarze zajmują się rolą, celami i wartością uświęconego związku mężczyzny i kobiety. Warto zwrócić uwagę, że niektóre z nich wyszły z rąk samych Doktorów Kościoła⁷². Dość wspomnieć, że u jednego tylko św. Augustyna jest kilkanaście

69 Zwyczajowo wyróżniano ich cztery: *fletus, auditio, substratio, consistentia*. O normach rządzących zachowaniem poszczególnych formacji pokutników, zob. A. Dadinus Alteserra [A. Dadin de Hauteserre], *Ecclesiasticae Iurisdictionis Vindiciae* [...], Apud N. Devaux, Parisiis 1702, cz. 2, s. 48–52.

70 Por. opisane przypadki wykroczeń w: Basilius Magnus, *Epistola CCXVII Amphilocho de canonibus*, w: tenże, *Epistolae*, w: *Patrologiae Cursus Completus, Series Graeca* [...], t. 32, kol. 797–808.

71 Obszerny wypis najistotniejszych publikacji zamieszczono w: B. Altaner, A. Stuiber, *Patrologia*, P. Pachciarek (tł.), Warszawa 1990, s. 89. Zagadnieniu poświęcono osobny numer „Vox Patrum”, obejmujący obok dokumentów magisterium i przekładów 21 artykułów, zob. „Vox Patrum” 5 (1985), nr 8–9. Dziesięć referatów zawiera też numer 14 periodyku „Studia Antiquitatis Christianae”, *Kobieta w starożytności chrześcijańskiej – materiały sympozjum patrystycznego 22.10.1998 ATK*, Warszawa 1999. Pozycja posiada ponadto osobny wypis bibliografii zagadnienia, zob. I. Salomonowicz-Górska, T. Skibiński, S. Strękowski, *Wybrana bibliografia o kobiecie w starożytności*, w: tamże, s. 92–98. Ksiądz Arkadiusz Baron zwraca uwagę, że od 1979 roku wydawany jest osobny periodyk o nazwie „Studies in Women and Religion” i jak dotychczas ukazały się 44 tomy tego czasopisma, co bez wątpliwości wskazuje na duże zainteresowania badawcze zagadnieniem małżeństwa, rodziny i roli kobiety, zob. ks. A. Baron, *Kobieta*, dz. cyt., s. 9. Jeśli chodzi o inne monografie, które ukazały się w Polsce, wskazać można na przykład następujące pozycje: *Rodzina w społeczeństwach antycznych i wczesnym chrześcijaństwie. Literatura, prawo, epigrafika, sztuka*, red. J. Jundziłł, Bydgoszcz 1995; W. Pałubicki, J. Iluk, *Małżeństwo i rodzina w dawnym judaizmie i starożytnym chrześcijaństwie*, Gdańsk 1995; P. Brown, *Ciało i społeczeństwo. Mężczyźni, kobiety i abstynencja seksualna we wczesnym chrześcijaństwie*, tłum. I. Kania, Kraków 2006.

72 Zob. np. Ambrosius Mediolanensis, *De virginibus*, w: *Opera omnia*, J. P. Migne (ed.), Excudebatur et venit apud J. P. Migne Editorem, Lutetiae Parisiorum 1845, t. 2, cz. 1 (*Patrologiae Cursus Completus, Series Latina* 16), kol. 187–232; Ambrosius Mediolanensis, *De virginitate*, w: *Opera omnia*, dz. cyt., t. 2, cz. 1 (*Patrologiae Cursus Completus, Series Latina* 16), kol. 265–302; E. Hieronymus Stridonensis, *Libri duo Adversus Iovinianum*, w: *Opera omnia*, P. Migne (ed.), Excudebat Vrayet, Parisiis 1845, t. 2–3 (*Patrologiae Cursus Completus, Series*

istotnych miejsc, gdzie mowa o małżeństwie⁷³. Zasadniczo Ojcowie Kościoła nie wypowiadają się o nim, rozpatrując wynaturzenia czy wykroczenia, lecz widzą je jako drogę do udoskonalenia człowieka i do zbawienia. Co więcej, w spuściźnie pisarskiej antyku daje się dostrzec tendencja do konfrontowania życia w celibacie i w małżeństwie. Pisarze kościelni dostrzegali jakąś współzależność obydwu stylów życia. Na Zachodzie uznali dziewictwo za doskonalszy model podążania za Chrystusem. Święty Hieronim w traktacie „Contra Iovianum” wyraża to obrazowo, przyjmując, że jest ono jak złoto, małżeństwo z kolei – jak srebro⁷⁴. Ojcowie Wschodu są w swych wypowiedziach bardziej powściągliwi. Jan Chryzostom widzi w celibacie przede wszystkim antidotum na cudzołóstwo i rozpustę, a dalej jako środek zachowania czystości, a zatem metodę osiągnięcia świętości⁷⁵. Zbliżone przekonanie wyraża Grzegorz z Nazjanzu. Przestrzega też, aby, poszukując doskonałości, nie odrzucać małżeństwa. W pieśni „In laudem virginitatis” umieszcza słowa, które znalazły się w tytule obecnego artykułu. Piszze zatem:

Εἰ δ' ἀρετὴν ποθέων τις ἀτιμάζει φιλότητα,
Οὐδ' ἀρετὴ φιλότητος ἀπόπροθεν [...] ⁷⁶.

By zaś, dążąc do cnoty, ktoś nie wzgardził miłosnym łożem⁷⁷,
Cnota sąsiadką⁷⁸ małżeńskiej alkowy⁷⁹.

Latina 23), kol. 211–338; Sanctus Aurelius Augustinus, *De bono coniugali liber unus*, w: *Opera omnia*, dz. cyt., (Lutetiae Parisiorum 1865), t. 6 (*Patrologiae Cursus Completus, Series Latina* 40), kol. 373–396; *De sancta virginitate liber unus*, w: tamże, t. 6 (*Patrologiae Cursus Completus, Series Latina* 40), kol. 397–428; *De coniugiis adulterinis ad Pollentium*, w: tamże, t. 6 (*Patrologiae Cursus Completus, Series Latina* 40), kol. 451–486; *De nuptiis et concupiscentia*, w: tamże, t. 10 (*Patrologiae Cursus Completus, Series Latina* 44), kol. 413–474.

73 Istotne założenia nauczania biskupa Hippony omówiono w: A. Swoboda, *Bonum sacramenti w nauce św. Augustyna o małżeństwie*, „Poznańskie Studia Teologiczne” 22 (2008), s. 67–89.

74 Hier. *Contr. Iov.* I. 3; I, 40, w: *Opera omnia*, dz. cyt., t. 2–3, kol. 213, 270.

75 Ioan. Chrisost., *Hom. (De verbis illis Apostoli „Propter fornicationes autem unusquisque uxorem suam habeat” 1 Cor 7,2)*, w: Ioannis Chrysostomi, *Opera omnia quae extant*, Excudebatur et venit apud J. P. Migne Editorem, Lutetiae Parisiorum 1862, t. 3, cz. 1 (*Patrologiae Cursus Completus, Series Graeca* 51), kol. 213. Tezy nauczania świętego zostały omówione w np. ks. P. Szczur, *Cele chrześcijańskiego małżeństwa w nauczaniu Jana Chryzostoma*, „Vox Patrum” 29 (2009), nr 53–54, s. 95–111; J. Szwed-Kostecka, *Święty Jan Chryzostom o relacjach między kobietą i mężczyzną na przykładzie wybranych homilii*, „Zeszyty Naukowe Towarzystwa Doktorantów UJ Nauki Humanistyczne”, Numer specjalny 6 (1/2015), s. 105–126.

76 Greg. Naz. *In laudem virginitatis* 295–296, w: Gregorius Nazianzenus, *Opera quae exstant omnia*, (Lutetiae Parisiorum 1862), t. 3 (*Patrologiae Cursus Completus, Series Graeca* 37), kol. 544.

77 Dosł. „miłością”, „obcowaniem płciowym”.

78 Dosł. „niedaleko”.

79 Tłumaczenie własne.

Jest nieco paradoksalne, iż taka laudacja oblubieńczego pożycia została zamieszczona w poetyckim utworze, który zgodnie z tytułem miał stanowić pochwałę dziewictwa. Jak można przypuszczać, autor chciał ukazać, że oba style życia nie są w stosunku do siebie antagonistyczne, lecz wręcz przeciwnie istnieją pomiędzy nimi koincydencja. Uznaje przy tym, że małżeństwo to droga do praktykowania cnoty, a zatem ścieżka rozwoju duchowego i zbawiennej zasługi.

Wnioski

Jak wynika z przeglądu tekstów źródłowych, kwestia życia intymnego i małżeństwa nie była marginalna dla Kościoła pierwszych wieków. Przekonuje o tym przede wszystkim liczba spotkań biskupich, podczas których zajmowano się sprawą nierządu i formułowano normy, obowiązujące wiernych. Znaczenie wypracowanych kolegialnie rozstrzygnięć argumentowano, odwołując się do natury i prawa stanowionego. Dają one także rozeznanie, z jakimi problemami zmagali się chrześcijanie czasów antyku. Te zaś były w jakimś stopniu wynikiem powszechnego rozpasania panującego w świecie pogan, co jako tezę przyjęto w obecnym opracowaniu *a priori* i co potwierdzają opinie badaczy. Istotne, że wspólnota kościelna nie pozostawała obojętna i bierna wobec nadużyć godzących w cnotę czystości. Przywołane kanony synodalne uzmysławiają, iż na wszelkie wykroczenia w tej sferze reagowano zasadniczo i surowo, pozbawiając duchownych ich urzędów, a świeckim zakazując uczestnictwa w sakramentach. Dawano przy tym także szansę naprawy występków i powrotu do gminy po odbyciu wyznaczonej przez biskupa pokuty, a z czasem pojawiły się homilie, katechezy i traktaty poświęcone życiu dziewiczemu i małżeństwu, w których związek mężczyzny i kobiety nie jest postrzegany jako źródło wykroczeń, lecz przeciwnie jako lekarstwo na pożądlivość, a nawet droga do doskonałości i zasługi.

Bibliografia

- Ancyrranum Concilium*, w: *Sacrorum Conciliorum nova et amplissima collectio* [...], J. D. Mansi (ed.), Expensis A. Zatta Veneti, Florentiae 1759, t. 2, kol. 513–540.
- Baron A. ks., *Kobieta w świadectwach Kościoła starożytnego*, w: *Kobieta w Kościele: materiały z sesji ekumenicznej zorganizowanej przez Międzywydziałowy Instytut Ekumenii i Dialogi Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II w Krakowie oraz Oddział Krakowski Polskiej Rady Ekumenicznej 18 listopada 2008 roku*, red. Ł. Kamykowski, Z. J. Kijas, A. Napiórkowski, Kraków 2011, s. 9–53.

- Carcopino J., *Życie codzienne w Rzymie w okresie rozkwitu cesarstwa*, tłum. M. Pąkcińska, Warszawa 1960.
- Concilium Eliberitanum*, w: *Sacrorum Conciliorum nova et amplissima collectio* [...], J. D. Mansi (ed.), Expensis A. Zatta Veneti, Florentiae 1759, t. 2, kol. 1–406.
- Constitutiones Sanctorum Apostolorum*, w: *Sacrorum Conciliorum nova et amplissima collectio* [...], J. D. Mansi (ed.), Expensis A. Zatta Veneti, Florentiae 1759, t. 1, kol. 257–596.
- Nathan G., *The Family in Late Antiquity. The rise of Christianity and the endurance of tradition*, London and New York 2002.
- Nehring P., *Dlaczego dziewictwo jest lepsze niż małżeństwo? Spór o ideał w chrześcijaństwie zachodnim końca IV wieku w relacji Ambrożego, Hieronima i Augustyna*, Toruń 2005.
- Pierwsi świadkowie. Wybór najstarszych pism chrześcijańskich*, tłum. A. Świderkówna, opr. ks. M. Starowieyski, Kraków 1985.
- Wright D.F., *Nierząd*, w: *Słownik wiedzy biblijnej*, red. M. Metzger, M. D. Coogan, konsult. wyd. W. Chrostowski, Warszawa 1996, s. 565.

ΟΥΔ' ΑΡΕΤΗ ΦΙΛΟΤΗΤΟΣ ΑΠΟΠΡΟΘΕΝ – ANTYCZNY KOŚCIÓŁ WOBEC KRYZYSU RZYMSKIEGO MAŁŻEŃSTWA

Streszczenie

W pierwszych wiekach po Chrystusie instytucja małżeństwa i rodziny przeżywała w *Imperium Romanum* widoczny kryzys. Chrześcijaństwo, rozwijając się w strukturach pogańskiego państwa, nie mogło uniknąć konfrontacji w realiami życia. Pisma autorstwa Ojców Kościoła oraz orzeczenia synodów biskupich przekonują, że wspólnota wiary musiała reagować w swych szeregach na wiele wykroczeń, a nawet wynaturzeń pożycia małżeńskiego, opisywanych wspólnym mianem πορνεία bądź *fornicatio*. Dokumenty przekonują do zmiany postępowania chrześcijan stosowano surowy, lecz jasno sprecyzowany, zestaw sankcji, pośród których najistotniejszą było pozbawienie uczestnictwa w życiu Kościoła i zakaz przyjmowania Eucharystii. Nawróceni grzesznicy mogli powrócić do wspólnoty po odbyciu wyznaczonej przez biskupa pokuty pełnionej w postaci *exomologesis*, a wraz z upływem czasu pojawiły się homilie, katechezy i traktaty pochodzące także od najwybitniejszych Ojców Kościoła, w których wyłożono ortodoksyjną doktrynę dotyczącą

związku mężczyzny i kobiety. Uznano w nich małżeństwo nie tylko jako wartość, lecz także ukazano jako jedną z dróg uświęcenia i osiągnięcia doskonałości moralnej, alternatywną do życia w celibacie.

Słowa kluczowe: małżeństwo w starożytności, Ojcowie Kościoła a małżeństwo, rodzina chrześcijańska, nierząd w antyku, Kościół wobec nierządu

ΟΥΔ' ΑΡΕΤΗ ΦΙΛΟΤΗΤΟΣ ΑΠΟΠΡΟΘΕΝ – THE ANCIENT CHURCH AND THE CRISIS OF ROMAN MARRIAGE

Summary

In the first centuries after Christ, the institution of marriage and family experienced a visible crisis in the Roman Empire. Christianity, when developing within the structures of the pagan state, could not avoid confrontation with the realities of life. The scriptures from the works of the Fathers of the Church and the decisions of the Synods of Bishops argue that the community of faith also had to respond to a whole range of offences within it, and even aberrations of the marital life, being described collectively as *πορνεία* or *fornicatio*. The documents argue that a strict but clearly defined set of sanctions was used to correct the behaviour of Christians, among which the most important one was deprivation of the participation in the life of the Church and denial of the Eucharist. Converted sinners could return to the community after doing penance determined by the Bishop being fulfilled in the form of *exomologesis*. Over time, there were homilies, catecheses and treatises by the greatest Fathers of the Church where the orthodox doctrine concerning the union of a man and a women was expounded. They recognised not only its value but also showed it as one of the paths for sanctification and achieving moral perfection, an alternative to the life of celibacy.

Keywords: marriage in ancient times, Fathers of the Church and marriage, Christian family, prostitution in ancient times, Church and prostitution

Translated by Mirosława Landowska